

Базаралиева Г.К.

КАРГЫШ СӨЗДӨРҮНҮН ТЕМАТИКАЛЫК ТҮРЛӨРҮ

Базаралиева Г.К.

ТЕМАТИЧЕСКИЕ ВИДЫ СЛОВ ПРОКЛЯТИЙ

УДК: 809.434.1:801.54 (043.3)

Бул макалада каргыш сөздөрүнүн формаларынын ар түрдүүлүгү, алардын кыргыз тилиндеги бир канча түрлөрү жана тематикалык топтору көрсөтүлүп, алардын колдонулуу өзгөчөлүктөрү, таасири, магиялык күчкө ээ экендиги каралган.

In this article, there were given the various forms of curse words, their types and subjective groups in Kyrgyz language, the differences of using them and their influence and magical power.

Кыргыз тилиндеги каргыш сөздөрүнүн этнолингвистикада изилдениши, каргоо сөздөрүнүн табият-маңызы, жаралыш себеп-өбөлгөлөрү, лексикалык системадагы орду, каргоо лексикасын жалаң гана тилдик өңүттө эмес, аларды тарыхый этнографиялык маалыматтар менен тыгыз байланышта иликтөө зарыл.

“Бата” - бул элдик оозеки чыгармачылыктын (паремиянын) бир тармагы же жанры катары айтылаары белгилүү. Мына ошол “бата” жалаң гана адамзатка жакшы тилектерди каалоо гана эмес айрым учурда: ачууланганда, урушканда, зээни кейигенде же зээнин кейиткенде, жан дүйнөсү азап чеккенде мүмкүн болушунча адресатка карата жаман тилектерди ыроолойт. Элибиздеги оң бата, тескери, терс бата деген түшүнүк мына ушундан келип чыкканы баарыбызга маалым. “Бата” сөзү кыргыз тилине ислам дини менен бирге кирген. Ага чейин ар кандай жакшы тилектер, каалоолор алкыш, алка, алкоо деп эле аталган. Болгондо да алкыш (бата - арабча “фатиха”) белгилүү өлчөмдө айрым сөз тизмектери – фразеологизм аркылуу билдирилет. Каргыш дагы алкыш сыяктуу фразеологизм аркылуу туюнтулат. Алсак, талпагың ташка жайылсын, үмүтүңдү таш капкыр // үмүтүңдү таш капсын, шорун кайнагыр, арка мойнун астында калсын ж.б.

Каргыш сөздөрүнүн формаларынын ар түрдүүлүгү, алардын кыргыз тилиндеги жана жалпы эле түрк тилдеринин фольклордук маданиятына кеңири таралышы адамзат коомунун пайда болушунан баштап, ар бир доорлордо, көчмөн турмушта, ар кандай диний ишенимдеринде да өзүнүн коомдогу жашоосун токтотпой, өз алдынча негизги фольклордук мааниге ээ паремиянын жанры катары каралып келе жатат.

Кыргыз тилиндеги алкыш жана алкоо (оң бата) менен каргыш жана каргоо (тескери бата) сөздөрү элдик оозеки чыгармачылыкта өзгөчө орунду

ээлейт⁸⁰. Бул лексема өзүнүн практикалык (колдонулуусу) багыттарынын негизинде элдин тарыхы, салты, үрп-адаты, жорук-жосундары менен тыгыз байланышта. Каргыштар жана каргоолор – сөздүн керемет күчү (магиялык) менен адамдарды, жан-жаныбарларды, жансыз нерселерди каалагандай абалга салуучу же алып келүүчү элдик оозеки чыгармачылыктын өзгөчө тилдик формалары. Алар элдик оозеки чыгармалар менен жана дээрлик бардык эпостор (мифопоэтикалык) менен тыгыз байланышта, бирок бул байланыш азыркы убакка чейин көз жаздымда калып келүүдө. Каргыштар – бир гана кыргыз элинин эмес бардык элдердин көркөм кебинин (художественного слова) эң байыркы жана татаал жанры болуп эсептелет. Алар элдик оозеки чыгармачылыктын архаикалык жанры болуу менен бирге эле азыркы учурда дагы жашоосун активдүү улантып келе жатышат.

Кыргыз лексикасынын өзүнчө бир тармагы болгон каргыш сөздөрү боюнча тилчи-окумуштуулар: Б.Усубалиев, Б.Сагынбаева, Т.Сыдыковалар каргыш сөздөрүнүн, каргоолордун керемет күчүн изилдөөгө алгач кайрылышкан.

Демек, кыргыз тилинин каргоо лексикасын этнолингвистикалык өңүттөн изилдөө иши учурдагы актуалдуу маселелердин бири болуп саналат. Дегеле ары татаал, ары сырдуу, магиялык күчкө ээ болгон тилдеги каргыш сөздөрүнүн табияты али изилдене элек, ал үчүн көптөгөн теориялык, практикалык, методикалык аспектидеги илимий эмгектер илимпоздор тарабынан жаралууга тийиш.

Каргыштардын басымдуу көпчүлүгү адамдын өмүрүнө, ден соолугуна, урук-тукумуна, жумушуна, дене мүчөлөрүнө, ата-энесине, балдарына, бир туугандарына, досторуна, тең курдаштарына ж.б. толуп жаткан терс, эң коркунучтуу, жаман, дил ооруткан, психикага таасир эткен тилектерди билдирүүгө багытталат. Каргыш себепсиз айтылбайт. Каргоо үчүн адресантка жагымсыз жагдай керек, ал ошол жагдайды чагылдырат жана ошонун себебинен чыгат. Каргоо үчүн зарылдык негиз болот.

Каргыш эки субъектини талап кылат. Анда каргоочу тарап – адресант, каргоо багытталган тарап – адресат. Ошондой эле, каргоо учурундагы эки тараптын аракетин бирдей эмес, адресант активдүү, адресат пассивдүү болот.

⁸⁰ Алагушов Б. Бабалардын мурасы. Бишкек, 2006, 111 -б.

Каргыштын себеби болуп көбүнчө адресат, анын кылган аракети, жорук-жосуну болуп эсептелет. Ал адресанттын дилин ооруткан терс аракет кылган болсо, жалган сүйлөсө, ушак айтса, бирөөнүн мүлкүнө, каражатына, денесине жүйөөсүз зыян келтирсе, бирөөнүн өмүрүн кыйса, ата-энелик, балалык, же бир туугандык милдетинен качса, парзын аткарбаса гана каргоо жаралат. Кээде мындай көрүнүш атайын жасалбайт, капысынан болуп кетет. Ошондуктан наристени, пейили таза, боорукер, ак ниет адамдарды каргашпайт же аларга карата оң коннотациядагы каргыштар айтылат. Алсак, наристеге карата - башың өскүр, тукумуң өскүр, кылыгың түшкүр, ж.б.

Каргыш сөздөрүнүн табият-маңызын жана жаралыш себебин так ачуу үчүн этнографиялык маалыматтарга таянуу керек. Көпчүлүк окумуштуулардын ою боюнча каргыш сөзү кандайдыр бир ишенимдин, мифологиялык көз караштын, муктаждыктын негизинде пайда болот. Каргыштар адамзаттын басып өткөн ар бир дооруна ылайыкташкан турмуш-тиричилигин, каада-салтын, тутунган динин, ой-жоромолдорун, кубаныч-кайгысын жана дүйнө таанымын чагылдырып турат. Буга мисал катары: **атып кетип өл** - сокур ичеги болуп өл деген мааниде; **малың ашкеверине сойулсун** – (“ашкевер” баласы жок адам өзүнүн тирүү кезинде өзүнө арнап аш берүү жөрөлгөсү (мындай жөрөлгө 1917-жылдан кийин көбүнчө жоюлган) артында калаар эч кимиң жок, аш-суунду өзүң берип, малың жакшылыкка эмес ошол нерсеге союлсун деген мааниде; **боор бачкак болгур** – койго карата айтылуучу каргыш, койдун боор курт ооруусуна байланыштуу келип чыккан; **бөк** (чик, айзы, таа) **башың курт же, тув!** - кан таламай оюнунда «жыдып кал! жеңилип кал!» деген мааниде айтылуучу сөз¹.

Ошондуктан, биз жекече изилдөөлөрдүн жана тажрыйбалардын негизинде каргыштардын жана каргоо сөздөрүнүн эмнеге жана кантип таасир этүүсүнүн бир канча түрлөрүн топтоштуруп карадык.

1. Эмоционалдык жана жан дүйнөнүн кыйналышы;
2. Кайталанган жана өнөкөт ооруулар (айрыкча тукум кууган ооруулар);
3. Тукумсуздук, баланын турбастыгы;
4. Никенин бузулушу же үй-бүлөнүн бузулушу;

5. Ар дайым финансылык тартыштыктын болушу же жетишпөөчүлүк;

6. Ар убак жагымсыз күтүлбөгөн окуялардын болушу;

7. Өз жанын өзү кыюучулук;

8. Табигый эмес кырсыктан каза табуу

Каргыш сөздөрүнүн жогорудагыдай таасирлеринин негизинде аларды тематикалык жактан бир канча топко бөлүүгө болот жана алар төмөнкүлөр:

1. Укумдан-тукумга өтүүчү (родовое) каргыштар:

а) эркектерге карата айтылуучу каргыштар: тукумуң кургур, тукум көрбөй өт, жубарымбек өлгүр ж.б.

б) аялдарга карата айтылуучу каргыштар: жатының курусун же куурасын, жатыңыңа жара чыксын ж.б.

2. Кайырчынын каргышы: ылайым эле мендей күн көрүп кал, менин кейпимди кийип кал, тапканың буюрбасын, ж.б.

3. Диний каргыштар: Кудай урсун, арбак урсун, ыйык куран урсун, шайтан алсын, көрүңдө өкүр, ж.б.

4. Өзүн-өзү каргоо: ишендирүү үчүн касам ичип баламдын боорун жейин, бутум сынсын, мойнум үзүлсүн, калп айтсам азыр эле мүрт кетейин, жашабай калайын, ж.б.

5. Турмуштук (бытовые) каргыштар: тилиңе тибиртке чыксын, өлүгүңдү көрөйүн, пейлиңен тапкыр, кыялың сайда калгыр.

Демек, тилдеги каргыш сөздөрдүн лингвистикалык да баалуулугу бар. Алар магиялык касиети менен адамдарды өз ара бири-бири менен жакшы, таза мамиле түзүүгө үйрөтөт. Ар бир адам каргыштан этияттанып, өзүн туура, так, ак ниет, боорукер кылып алып жүрөт жана ар ким ниетин түздөйт. Ошондуктан каргыштар позитивдүү функция аткарат.

Адабияттар:

1. Алагушов Б. Бабалардын мурасы. Бишкек, 2006, 111-б.
2. Виноградова Л.Н. Отражение древнеславянских мифологических представлений в «малых» формах фольклорных стереотипов //История, культура, этнография и фольклор славянских народов: X Международный съезд славистов. Доклады советской делегации. – М.: Наука, 1988.
3. Мукамбаев Ж. Кыргыз тилинин диалектологиялык сөздүгү. Бишкек, 2009, 1379 б.

¹Мукамбаев Ж. Кыргыз тилинин диалектологиялык сөздүгү. Бишкек, 2009, 1379 б.

Рецензент: к. филол. н., доцент Конкобаев К.